

# Dorota Rejman

---

## Jak pomóc książce? Konserwacja zachowawcza i tradycyjna zbiorów Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu

---

Fides: Biuletyn Bibliotek Kościelnych 1 (36), 137-150

---

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DOROTA REJMAN<sup>1</sup>

## JAK POMÓC KSIĄŻCE? KONSERWACJA ZACHOWAWCZA I TRADYCYJNA ZBIORÓW BIBLIOTEKI DIECEZJALNEJ W SANDOMIERZU

Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu została powołana do życia 1 stycznia 2007 roku na mocy dekretu Jego Ekscelencji Księdza Biskupa Andrzeja Dzięgi. Wcześniej funkcjonowała jako Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego, powstała w 1820 roku. Zgodnie ze statutem: „celem Biblioteki jest zabezpieczenie i zachowanie zabytków piśmiennictwa zgromadzonych w archiwach i bibliotekach kościelnych na terenie diecezji sandomierskiej”<sup>2</sup>. Zasoby biblioteki w dużej mierze składają się z księgozbiorów klasztorów zniesionych w 1819 i 1864 roku<sup>3</sup> oraz z wielu darów osób duchownych i świeckich. Zbiory współczesne uzupełnia się z funduszy biblioteki. Obecnie liczba starych druków wynosi około 20 tys., rękopisów zaś ponad 3 tys. Księgozbiór jest bardzo różnorodny, zarówno pod względem wartości merytorycznej i zabytkowej, jak i stanu zachowania poszczególnych woluminów. Spotyka się księgi oprawne w skórę, pergamin, tekturę bądź też bez okładek. Część ksiąg jest zabrudzona, lecz dobrze zachowana, pozostałe noszą ślady zniszczeń

---

<sup>1</sup> Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu.

<sup>2</sup> Statut Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu, art. 2, §7, zatwierdzony 18 grudnia 2006 roku.

<sup>3</sup> W. Wójcik, *Włączenie zbiorów poklasztornych do Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1,2 (1960), s. 50-65.

mechanicznych, biologicznych lub chemicznych. Z uwagi na wielkość księgozbioru, zróżnicowany stan zachowania oraz ograniczone środki finansowe biblioteka podejmuje od lat dwutorowe działania mające na celu zachowanie księgozbioru: konserwację profilaktyczną oraz tradycyjną wybranych woluminów. Realizacje konserwatorskie w Bibliotece Diecezjalnej w Sandomierzu opisane do tej pory to konserwacja zachowawcza przeprowadzona w ramach praktyk przez studentów ASP<sup>4</sup>. Inne prace po zakończeniu ich realizacji opisywane są na stronie internetowej biblioteki oraz na portalu Facebook. Niniejszy artykuł koncentruje się na dwóch realizacjach konserwatorskich przeprowadzonych w 2010 roku: na tradycyjnej konserwacji klocka introligatorskiego o sygnaturze 000152-153 oraz konserwacji zachowawczej zbioru starych druków z superexlibrisami<sup>5</sup>. Oba zadania dofinansowało Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Działalności Upowszechniającej Naukę (DUN).

## Konserwacja zachowawcza starych druków z superexlibrisami<sup>6</sup>

Omawiane książki wytypowano do konserwacji zachowawczej, biorąc pod uwagę cechy zewnętrzne ksiąg, to jest superexlibrisy. Właścicielami woluminów z księgozbioru sandomierskiej biblioteki byli dostojnicy duchowni i świeccy: kardynałowie, biskupi, królowie – wszyscy posiadali znaczne biblioteki<sup>7</sup>.

---

<sup>4</sup> M. Ciechańska, W. Chrościcki, *Częściowa konserwacja zachowawcza rękopisów i inku-nabułów z Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu*, „Notes Konserwatorski” 5 (2005), s. 122-134.

<sup>5</sup> Superexlibris to znak własnościowy w formie herbu rodowego lub godła wytłoczony na zewnętrznej stronie okładziny księgi, nieraz powtórzony na tylnej okładzinie; zob. M. Sipayłło, *Polskie superexlibrisy XVI-XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 1, Warszawa 1988; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Polskie superexlibrisy XVI-XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Centuria druga*, Warszawa 2001.

<sup>6</sup> Stan zachowania oraz przebieg konserwacji opracowano na podstawie dokumentacji konserwatorskiej pt. *Dokumentacja konserwacji profilaktyczno-zachowawczej zbioru starodruków z superexlibrisami z Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu* autorstwa Izabeli Damulewicz, przygotowanej w Toruniu w 2010 roku.

<sup>7</sup> T. Moskał, *Książki z superexlibrisami biskupów polskich okresu przedrozbiorowego w Bibliotece Diecezjalnej w Sandomierzu*, w: *Artem historicam aliis tradere. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Anzelma Weissa*, pod red. W. Bielaka, J. Marczewskiego, T. Moskała, Lublin 2011, s. 193-204.

Z ubolewaniem należy stwierdzić, że mimo przechowywania kolekcji zgodnie z zaleceniami<sup>8</sup> dla zabytkowych księgozbiorów całość była bardzo zakurzona, z widocznymi śladami pleśni oraz ubytkami i tunelami wydrążonymi przez żerujące owady i gryzonie. Należy przypuszczać, że zbiór został zainfekowany przed przenosinami do magazynu lub przez kontakt z porażonymi woluminami. Nie mniej liczne były uszkodzenia mechaniczne książek: rozdarcia kart, rozwarstwienia struktury okładek, pęknięcia opraw w narożnikach i na grzbietach, uszkodzenia łączenia bloku z oprawą, niekiedy całkowite oberwanie oprawy. Zniszczenie oprawy ksiąg poprzez oberwanie zapinek metalowych lub wiązań spowodowało dodatkowo naruszenie struktury bloku książki. Zniszczenia chemiczne, jakie zaobserwowano w kolekcji, to plamy atramentu pieczęci lub zapisków rękopiśmiennych, *foxing*<sup>9</sup> oraz ślady korozji metalowych części zapinek i zdobień. Stan zachowania całości kolekcji ukazują poniższe fotografie.



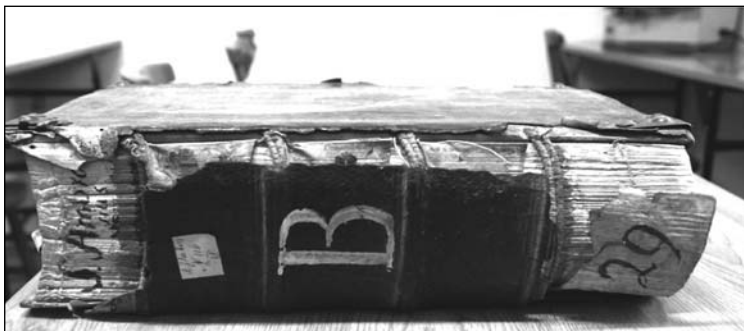
Fot. 1. Zabrudzenia oraz ściemnienie kart

<sup>8</sup> Magazyn jest wyposażony w system metalowych regałów archiwalnych, utrzymuje się zalecane warunki klimatyczne (temperatura 16-20°C, wilgotność 40-55 proc.), brak jest dostępu światła słonecznego.

<sup>9</sup> Widoczne gołym okiem rdzawe plamki na kartach; zob. strona internetowa Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych: <http://20090209.archiwa.gov.pl/repository/clka/Atlas.pdf>, 29.08.2012; A.B. Strzelczyk, J. Karbowska, *Specyficzne zniszczenia papieru – foxing i destrukcja puszysta*, „Ochrona Zabytków” 2 (1995).



Fot. 2. Brak wiązań, skurczenie i ślady po żerowaniu owadów, rozwarstwienie oprawy, pofalowanie oprawy pergaminowej



Fot. 3. Zniszczenia grzbietu, uszkodzenia skóry narożników



Fot. 4. Oberwana okładzina górna

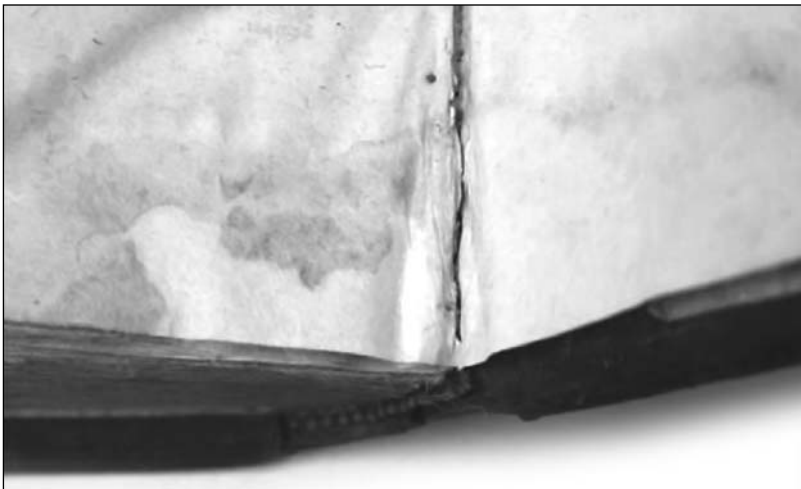


Fot. 5. Brak wiązań, pofalowanie pergaminu

Program prac konserwatorskich objął inwentaryzację oraz prace profilaktyczne nad całością zbioru. Konserwację rozpoczęto od usunięcia zabrudzeń oraz pudrowych nalotów pleśni, a także innych zanieczyszczeń (fragmenty papieru, ślady działalności owadów w postaci pudru i odchodów wysypujących się z tuneli wydrążanych przez chrząszcze). Prace te wykonano za pomocą odkurzacza z filtrem HEPA. Dokładne czyszczenie zabrudzeń wykonano przy użyciu pędzli i gum konserwatorskich, a w przypadku skór i pergaminu – emulsji konserwatorskich.



Fot. 6 i 7. Efekty czyszczenia skór (fot. I. Damulewicz)



Fot. 8 i 9. Efekty oczyszczenia kart z nalotów pleśni i uzupełnienia ubytków papieru (fot. I. Damulewicz)

Kolejnym etapem prac konserwatorskich było uzupełnienie ubytków skóry i wzmocnienie konstrukcji książek, wykonano także podklejanie rozdarć bibułą japońską oraz uzupełnienie ubytków masą papierową. Zwieńczeniem prac było nawoskowanie skór oraz rekonstrukcja wiązań książek w przypadku opraw pergaminowych.



Fot. 10 i 11. Podklejenia kart (fot. I. Damulewicz)



Fot. 12. Uzupełnienie ubytków skóry na grzbiecie (fot. I. Damulewicz)





Fot. 13 i 14. Księgozbiór po konserwacji zachowawczej (fot. I. Damulewicz)

Interwencja konserwatora dotycząca opisywanej kolekcji ograniczała się do napraw w tych przypadkach, gdy pozostawienie książki bez podjęcia żadnych kroków prowadziłoby do jej dalszej degradacji: dalszego deformowania bloku, wypadnięcia kart i w konsekwencji do utraty części treści książki. W przypadku ksiąg o dużym stopniu zniszczenia zastosowano dodatkowo pudła ochronne. Przy stosunkowo niewielkim nakładzie finansowym udało się zabezpieczyć kilkadziesiąt ksiązek, co – jak podkreśla-

ją konserwatorzy – ma szczególne znaczenia dla małych bibliotek o niskim budżecie<sup>10</sup>.

## Konserwacja tradycyjna klocka introligatorskiego sygn. 000152-153

W przypadku inkunabułów wiele przemawia za wykonaniem konserwacji tradycyjnej. Tak postanowiono w przypadku klocka introligatorskiego o sygnaturze 000152-153. Książka zawiera dwa druki: *Sermones mediocres de tempore. Sermones quattuor de Eucharistia et de passione Domini* św. Bonawentury z 1496 roku, wydrukowane w Strassburgu, oraz *Tractatus sacerdotalis de sacramentis deq[ue] divinis officijs et eo[rum] administration[ibus]* autorstwa Mikołaja z Błonia, wydany w 1490 roku w Strassburgu. Wymienione dzieła zabezpieczono oprawą typu kopertowego. Druk jest dwukolumnowy, na kartach z papieru czerpanego. Obie części posiadają zapiski odręczne, wykonane zarówno ołówkiem, jak i atramentem, autorstwa różnych rąk. Książka jest oznakowana tuszowymi pieczęciami własnościowymi biblioteki.

## Stan zachowania<sup>11</sup>

Należy zauważyć, że książka była przede wszystkim bardzo zabrudzona, karty pociemniałe i poplamione (wilgoć, plamy z tuszu, rozmyte zapiski atramentowe). Na początku i końcu bloku jako elementu oprawy użyto kart rękopiśmiennych. Skóra oprawy oprócz

---

<sup>10</sup> W. Chrościcki, M. Ciechańska, *Konserwacja zachowawcza jako forma świadomego działania konserwatora-restauratora starych druków i rękopisów*, w: *Między teorią a praktyką. Ochrona zbiorów w małych bibliotekach i archiwach. Materiały z konferencji naukowej, Cieszyn 3-5 marca 2010*, s. 143, <http://www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=18453&from=publication>, 30.08.2012.

<sup>11</sup> Stan zachowania oraz przebieg konserwacji opracowano na podstawie dokumentacji konserwatorskiej pt. *Dokumentacja konserwatorska klocka introligatorskiego (...) sygnatura 000152-153* autorstwa Zygmunta Stańczyka, wykonanej w Krakowie w 2010 roku; fotografie: *Pracownia Konserwacji Papieru Zabytkowego ZET-ES*.

zanieczyszczeń była rozwarstwiona i popękana. Na grzbiecie książki stwierdzono duże ubytki skóry oraz uszkodzone szycie. W całym bloku widoczne były uszkodzenia będące efektem działania szkodników. Karty były poszarpane, najbardziej na brzegach oraz w miejscach, gdzie oprawa była zdekompletowana.



Fot. 15 i 16. Stan zachowania oprawy



Fot. 17 i 18. Stan zachowania wnętrza książki

## Przebieg prac konserwatorskich

Prace przy obiekcie zakładały przeprowadzanie kompleksowych działań konserwatorskich od dezynfekcji aż po wykonanie pudła ochronnego i dokumentacji. Odkazanie odbyło się w komorze próżniowej z użyciem tlenu etylenu, co miało na celu wyeliminowanie ryzyka dalszego rozwoju mikroorganizmów. Po wymaganym okresie kwarantanny wprowadzono pomocniczą foliację, a następnie usunięto szycia. Karty poddano złożonym procesom czyszczenia: oczyszczanie pędzlami i gumami, kąpiele wodne oraz odkwaszenie.

W ten sposób usunięto nie tylko zabrudzenia, ale także pozostałości klejów oraz resztek po przeprowadzanych wcześniej prowizorycznych naprawach. Oczyszczone karty naprawiano, podklejając je bibułą japońską, za pomocą której wzmocniono również grzbiet. Karty zostały nawilżone, ułożone w składki i zszyte lnianą nicią.



Fot. 19 i 20. Efekty czyszczenia kart, uzupełnienia ubytków oraz prasowania bloku

Do rekonstrukcji oprawy użyto pozostałości skóry z oryginalnego egzemplarza oraz nowej skóry, obie warstwy scalono klejem. Przygotowaną oprawę uelastyczniono oraz poddano działaniu zabezpieczającemu balsamu i wosku. Okładkę połączono z blokiem książki. Całość jest przechowywana w ochronnym pudle z kieszeniami na wyklejki.



Fot. 21 i 22. Efekt końcowy konserwacji

## **Plany realizacji konserwatorskich w Bibliotece Diecezjalnej w Sandomierzu**

Zarówno konserwacja zapobiegawcza, jak i tradycyjna mają swoje oczywiste zalety. W przypadku konserwacji zapobiegawczej małe biblioteki, takie jak sandomierska, mogą zadbać na niezbędnym poziomie o przechowywany drogocenny księgozbiór. Do konserwacji tradycyjnej wybiera się obiekty o największej wartości historycznej, artystycznej i merytorycznej, a także najbardziej nadgryzione zębem czasu. Wymaga to oczywiście ogromnych nakładów finansowych. Należy podkreślić, że biblioteka nie byłaby w stanie samodzielnie finansować konserwacji książek, dlatego co roku z sukcesem staramy się o dofinansowanie naszych projektów z funduszy Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W latach 2012-2014 planujemy kontynuowanie prac w zakresie konserwacji profilaktycznej i tradycyjnej. Całkowicie odrestaurowane zostaną dwa stare druki i rękopis. Profilaktycznym zabiegom zostanie poddanych 519 starych druków i inkunabułów<sup>12</sup>.

---

<sup>12</sup> W chwili oddawania artykułu do druku biblioteka oczekuje na podpisanie umów z Ministerstwem Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego.